

Jødejagtens første fase

Tyskerne oprettede cirka 400 ghettoer på besat polsk område, de fleste i Generalguvernementet. Ghettoer blev som regel oprettet i tidligere jødiske beboelseskvarterer. Som oftest blev ghettoarealet dog formindsket. Da jøder fra omkringliggende småbyer, mindre ghettoer og fra bebyggelser på landet hyppigt blev genbosat i større ghettoer, betød det overbefolkning og elendige sanitære forhold.⁴⁵

Genbosætning kunne være reel, idet tyskerne af logistiske grunde som et første skridt henimod likvidering af ghettoerne ønskede at koncentrere jøderne. Men fra sommeren 1942 blev genbosætning derimod som regel en tysk eufemisme for jødernes transport til udryddelseslejre.⁴⁶

Den polske læge og iagttager Zygmunt Klukowski fra den lille by Szczebrzeszyn ikke langt fra Zamosz førte dagbog. I forbindelse med en genbosætning i lokalområdet skrev Klukowski den 13. april 1942:

En masse [bønder] kom i fulde [heste-] vogne fra oplandet og stod og ventede hele dagen på det øjeblik, hvor de kunne begynde at gå på rov [fordi det var rygtedes, at den dag ville jøderne blive "flyttet til et andet sted"]. Vi hørte hele

⁴⁵ Steinlauf (1997), s. 28.

⁴⁶ Jan Grabowski og Dariusz Libionka: Distorting and Rewriting the History of the Holocaust in Poland. The Case of the Ulma Family Museum of Poles Saving Jews during World War II in Markowa. In: *Yad Vashem Studies*, 1, 45 (2017), s. 40, 44.

Jødejagtens første fase

dagen nyt om menneskemassernes skandaløse hærgen og plyndren i de jødiske lejligheder, hvis beboere var blevet kørt bort. Jeg er sikker på, at det ikke var spor anderledes i vores egen lille by.⁴⁷

I en senere dagbogsindføring anførte Klukowski:

Folk rager alt det til sig, som de kan komme i nærheden af i jødernes huse, som nu står åbne. Helt skandaløst slæber folk jødernes ynkelige ejendele, eller varer fra de små jødiske forretninger, bort i store bunker.⁴⁸

Abraham Weit huskede, at da genbosætningen af jøderne fra Gruszów Wielki til Dąbrowa Tarnowska begyndte: ”kom alle bønderne fra landsbyen løbende, nogle havde medlidenhed med os, men de fleste kom kun for at se, hvornår ejendom kunne plyndres”.⁴⁹

Om genbosætningen fra sin fødeby Knyszyn erindrede Fania Brzezinska:

Jøderne (...) forlod med bøjede hoveder [byen] med en bylt på deres ryg, tog et sidste blik på deres fødehjem, før de forlod det for evigt - huset, der bar på mange års minder og begivenheder (...) Sorgens bæger blev fyldt op med det spottende, sataniske og fjøgede smil, der viste sig på de fleste polakkers ansigter (...) [Polakker], som ønskede denne aktion afsluttet, så de ville få fri adgang til jødisk ejendom og rigdom.⁵⁰

47 Uddrag fra Z. Klukowskis dagbog (Gross (2012), s. 62).

48 Uddrag fra Z. Klukowskis dagbog (Gross (2012), s. 63).

49 A. Weits beretning (Engelking (2016), s. 127 f.).

50 F. Brzezinskas beretning (Engelking (2016), s. 128).

Fra sommeren 1942 begyndte tyskerne i forbindelse med Aktion Reinhard at likvidere ghettoerne i Generalguvernementet og deportere de jødiske beboere til tilintetgørelseslejre.⁵¹

Ghettolikvideringer blev udført med den største brutalitet. Det var et gennemgående træk, at en del jøder blev skudt på stedet.⁵² I den forbindelse forsøgte polakker at drage materiel fordel ved plyndring. Det polske illegale blad *Biuletyn Informacyjny* gav den 13. november 1942 en beskrivelse af og en kommentar til fænomenet under overskriften ”En Skændsel”:

Fra forskellige lokaliteter, faktisk fra alle de steder hvor der blev begået brutale mord på jøder, hører man, at den polske befolkning deltog i udplyndringen af ofrene for tyskernes myrderier (...) Det viser sig, at ”solide” borgere og ”ordentlige” bønder deltog i disse forbryderiske handlinger (...) I nogle tilfælde udbrød der kampe mellem disse menneskedyr, som ventede på, at de elendige jøder blev dræbt, så det blev deres tur til at få tøjet og undertøjet af de lig, der var

51 For ledende tyske nazister og drabsorganisatorer var etableringen og konsolideringen af et tysk imperium i øst nøje forbundet med tilintetgørelsen af jøderne. Denne kobling var også central hos SS-Rigsfører Heinrich Himmler, som var en af de drivende kræfter bag mordet på jøderne. Den 19. juli 1942 beordrede Himmler den Højere SS- og Politifører Friederich-Wilhelm Krüger til at likvidere de fleste jøder i Generalguvernementet. Himmler begrundede blandt andet ordren med sikkerhedssyn og nødvendigheden af at skabe en ny etnisk orden i det tyskbesatte Østeuropa (Gerlach (2017), s. 176; 263).

52 Grabowski og Libionka (2017), s. 44.

Jødejagtens første fase

varme endnu.⁵³

Efter likvideringen af en ghetto indtrådte første fase af jødejagten. Tysk politi, polsk ”blå” politi og det jødiske ghettopoliti gennemsøgte systematisk den likviderede ghetto for at finde jøder, der havde unddraget sig deportationen.

Også unge polske mænd, som var blevet tvangsindlemmet i den tyske organisation Baudienst, medvirkede. Baudienst udførte bygnings- og vejarbejde, men blev også anvendt i forbindelse med ghettolikvideringer og systematiske drab på jøder. Lila Wider afgav følgende vidneudsagn efter krigen om tyskernes aktion, assisteret af Baudienst, i Tarnow-ghettoen i juni 1942:

Tyskerne gav vodka til de polske unge, der arbejdede i Baudienst, og beordrede dem til at dræbe jøderne. Alle jøderne knælede ned [på torvet] og tyskerne, med assistance fra unge polske mænd, myrdede dem. Hvor tyskerne skød deres ofre, myrdede de polske unge dem med stumpe våben. Hele pladsen var omringet af SS-mænd med maskinpistoler, således at ingen kunne undslippe. Min ven, Rachela Goldstein, fortalte mig, at hele pladsen var smurt ind i blod. Tyskerne beordrede senere jøderådet [den jødiske ”ledelse” af ghettoen] til at bringe læs med sand for at tildække blodet.⁵⁴

Den samme systematiske eftersøgning blev fore-

⁵³ Gross (2012), s. 116 f.

⁵⁴ Grabowski (2013), s. 127.

taget i dagene efter ghettolikvideringen i nærtliggende skovområder, nu også med deltagelse af de lokale bønder.⁵⁵

Stanisław Zeminski, en polsk skolelærer fra Łuków, noterede i sin dagbog om den polske deltagelse i en jødejagt:

Det var klart, at vores kære politifolk ville tage del i nedslagtningen (man ved, at de er som dyr), men det viste sig, at almindelige polakker, tilfældige frivillige, også tog del. Om mandagen, i Trzebiszow, blev en "borgermilits" – lokale bønder, som beskytter landsbyerne mod banditter – beordret til at fange alle lokale jøder (...) De omringede landsbyen, og jagten begyndte (...) de jødiske lig er stadig varme, men folk er allerede begyndt at skrive breve, hvori der bedes om jødiske huse, forretninger, værksteder og jordstykker (...) Jægerne forfulgte flygtningene ind i skovene, idet de håbede på at modtage de goder - vodka, sukker, kartofler og olie, men også personlige genstande -, der blev taget fra ofrene, som belønning af tyskerne. Folk deltog frivilligt i denne jagt uden nogen som helst tvang.⁵⁶

Den polske læge Zygmunt Klukowski fra byen Szczebrzeszyn førte som nævnt dagbog. I dagbogsindføringer fra den 21. til den 24. oktober 1942 beskrev han drabet på byens jøder:

⁵⁵ Grabowski (2013), s. 52.

⁵⁶ Uddrag fra Stanisław Zeminskis dagbog (Grabowski (2013), s. 53).

Jødejagten første fase

Hele dagen indtil tusmørket skete der forfærdelige ting. Gendarmer [tysk landpoliti], SS og de "blå" politimænd gennemsøgte byen i jagten på jøderne. De trak dem ud fra forskellige skjulesteder, de slog døre ind, smadrede vinduerne, nogle gange smed de håndgranater ned i kældrene (...) Jeg er ude af stand til at beskrive, hvad der foregik (...) De forfølger og fanger stadig jøderne. De "ukendte" gendarmer og SS-mændene tog afsted i går. I dag er turen kommet til "vores" gendarmer og vores "blå" politifolk, som blev beordret til at dræbe enhver jøde på stedet. De følger disse ordrer med stor glæde. Igennem dagen trak de jøder ud fra diverse skjul. Ofrene blev enten skudt med det samme eller ført bort og dræbt på den jødiske kirkegård (...) Røveri er i fuld gang. Alt i alt opførte den polske befolkning sig ikke godt. Nogle folk var aktivt involveret i at opspore og finde jøderne. De viste, hvor jøderne gemte sig. Unge drenge jagede små jødiske børn, og polske politimænd gjorde det af med dem for øjnene af alle.⁵⁷

Den 22. oktober 1942 bragte et illegalt blad, der blev udgivet af centralkommandoen for den polske undergrunds militære gren, Hjemmehæren, en artikel om likvidering af ghettoer i Warszawa-distriktet:

Jøderne bliver myrdet og deporteret fra Włomin, Stoczek, Węgrów, Radzymin, Jadów og Siedlce. Fra

⁵⁷ Uddrag fra Zygmunt Klukowskis dagbog (Grabowski (2013), s. 53).

mange kilder hører vi om massedrab på jøder, men intet så frygteligt som de nyheder, der kommer fra Wołomin og Stoczek. Brandmænd i Wołomin og udskud fra Stoczek, som aktivt tog del i udryddelsen, og som eftersøgte og røvede dem, som var i skjul, påførte sig selv total skam.⁵⁸

En polsk beboer i Radomajsil berettede om de lokale bønders involvering i kølvandet på ghetto-likvidering:

I løbet af disse tragiske dage kom vi igen til at se de polske bønders dyriske instinkt. Det var ikke nok [for dem] at sparke jøderne ud. De jagede endog dem, som gemte sig i skovene og på markerne, og tog deres sidste ejendele. Selv hvis de ikke selv dræbte dem, angav de dem til politiet, og politiet gjorde det af med dem. Flertallet af jøderne, der begyndte at skjule sig på deportationsdagen, blev enten dræbt den samme aften eller i løbet af de næste 10 dage.⁵⁹

Ifølge Barbara Engelking tog polakker ikke del i jødejagtens første fase. De var passive: ”De [polakkerne] kunne blot passivt iagttage tyske aktioner og havde ingen indflydelse på, hvad der skete med jøderne”.⁶⁰ Set med tyske briller var den polske deltagelse i den første fase af sekundær betydning, sammenholdt med jødejagtens anden fase.⁶¹ Men at kalde polakker for passive iagttagere er

⁵⁸ Grabowski (2013), s. 74.

⁵⁹ Grabowski (2013), s. 54.

⁶⁰ Engelking (2016), s. 154.

⁶¹ Grabowski (2013), s. 171.

misvisende. Kilderne viser for det første, at mange polske bønder under indtryk af de tyske aktioner skilte sig af med de jøder, man havde haft skjult allerede før ghettolikvideringerne og deportationerne.⁶² Og ikke nok med det. Efterfølgende deltog de tidligere hjælpere i plyndringer og jødejagter. For det andet spillede det ”blå” politi, *Baudienst* og frivillige brandmænd en rolle. Ganske vist blev de i nogle tilfælde udkommanderet af tyskerne, men de udførte tilsyneladende ”arbejdet” med stor nidkærhed. I andre tilfælde havde eksempelvis frivillige brandmænd deres egen antisemitiske dagsorden, uden at tyskerne var involveret.⁶³ Endelig deltog polakker, ”almindelige polakker”, ”tilfældige frivillige”, i røverier og jødejagter.

Med hensyn til tyskernes afhængighed af lokale polske kræfter var problemstillingen en anden i nogle lokaliteter i Generalguvernementet. I nogle lokaliteter boede jøderne meget spredt, og tyskerne havde frem til sommeren 1942 ikke nået at få dem koncentreret. Tyskerne manglede ressourcer, og gendarmer var kun i ringe grad til stede i visse lokaliteter. Det var således tilfældet i Markowa, Husów og en række andre landsbyer nær ved byen Łańcut i Kraków-distriktet. I sommeren 1942 var det tyskernes hensigt, at jøderne fra blandt andet Markowa skulle koncentreret i

⁶² Grabowski (2013), s. 139.

⁶³ Grabowski (2013), s. 74.

Łańcut. Men kun et fåtal af jøderne parerede ordre og mødte op på opsamlingsstedet. De fleste jøder flygtede. I den situation var tyskerne langt mere afhængige af de lokale polakker i skikkelse af ”blå” politifolk, frivillige brandmænd og ”almindelige” polakker, end tilfældet var ved de store ghettolikvideringer.⁶⁴ De lokale svigtede ikke. Den velinformerede⁶⁵ Mosze Wetz, der gik i skjul i Markowa i sommeren 1942, berettede efter krigen:

På det tidspunkt [1942] under en aktion flygtede mange jøder og skjulte sig i bunkers. Polakkerne vidste besked herom og organiserede på eget initiativ en jødejagt for at røve dem og dernæst myrde dem. I Markowa, tæt ved Łańcut, fandt polakkerne 28 jøder, og polakkerne skød dem. De tog alle deres ejendele, de trak endda guldtænder ud af munden på ofrene.⁶⁶

Den af Wetz beskrevne jødejagt var ikke den eneste. Tværtimod vidnede gentagne jødejagter i Łańcut området om lokalbefolkningens høje grad af involvering i udryddelsen af deres egne jødiske naboer.⁶⁷

⁶⁴ Grabowski og Libionka (2017), s. 40 ff.

⁶⁵ Grabowski og Libionka (2017), s. 41.

⁶⁶ Mosze Wetz beretning (Grabowski og Libionka (2017), s. 41).

⁶⁷ Grabowski og Libionka (2017), s. 41.

Jødiske flygtninge fra deportationstog

Til jødejagtens første fase hørte også jagten på de jøder, som undslap deportationstog, hvis destination var udryddelseslejre. Præcise tal kendes ikke, men de jødiske beretninger viser, at relativt mange jøder med mere eller mindre held brød ud af godsvogne og sprang fra tog, som var i bevægelse. At springe var risikofyldt. Tyske gendarmere skød efter flygtningene, og man risikerede at brække led og lemmer eller blive dræbt ved springet. Langs jernbanelinjerne blev der fundet mange døde, hvilket også polske vidnesbyrd peger på.⁶⁸

Rafal Kirszenbojm havde held til at flygte fra et deportationstog:

En halv kilometer fra Malkinia sprang jeg af vognen igennem det øverste smalle vindue. For at kunne kravle igennem dette smalle vindue måtte jeg tage det overflødige tøj af, så jeg kun var iført skjorte i minus 12 graders kulde. Jeg sprang, mens toget var i bevægelse. Adskillige dusin jøder fra andre vogne besluttede også at tage det samme skridt, men de blev næsten øjeblikkeligt skudt af gendarmene – imod den hvide sne var de gode mål for tyske kugler.⁶⁹

At springe af toget kunne betyde kontakt med polske bønder med risiko for at blive røvet og udleveret til tyskerne. Icchak Feder fra Tykocin undslap

⁶⁸ Engellking (2016), s. 47 ff.

⁶⁹ Rafal Kirszenbojms beretning (Engellking (2016), s. 49).

et deportationstog:

Jeg var den næste, der sprang. Der lød en masse skud. Da toget fortsatte, rejste jeg mig op og undersøgte mig selv for at være sikker på, at jeg ikke var såret (...) Syv personer samledes. Vi havde knap nok sat os i bevægelse, før bønder med pæle kom farende imod os. Vi løb hurtigt ind i den nærtliggende skov. En time senere var der en stor razzia i skoven, og der var skyderi. Vi fandt senere ud af, at mange jøder var blevet fanget. Det lykkedes at forblive skjult ved at camouflere os med grene.⁷⁰

Szymon Goldberg, der undslap fra Treblinka under et lejrrevolte i august 1943, havde et indgående kendskab til lokalområdet omkring udryddelseslejren. Goldberg gav følgende karakteristik af de lokale bønders adfærd:

Bønderne (...) hjalp tyskerne. [Bønderne] i landsbyer bag Treblinka: Wolka, Lipki, Kosow, man kunne nævne alle de omkringliggende landsbyer, så snart de fik fat på en [jøde] ville de bringe ham til tyskerne. Og hvis folk sprang af toget, afklædte de dem, røvede dem og udleverede dem derpå til tyskerne. Måske var der undtagelser, men de var sjældne. Hvis der blev betalt for mad, ville de også snyde og give mindre.⁷¹

Historien om deportationstogene slutter ikke her. Når togene ankom til jernbanestationen ved

⁷⁰ Tschak Feders beretning (Engelking (2016), s. 50).

⁷¹ Szymon Goldbergs beretning (Engelking (2016), s. 57.)

Treblinka, øjnede de lokale bønder chancen for at gøre en god handel. Efter ankomsten blev togstammerne delt op i mindre enheder, der enkeltvis blev ført ind i lejren. På grund af mangel på kapacitet i gaskamrene kunne alle ofrene ikke dræbes på én gang. Det betød ventetid. Nogle tog stod i timevis eller en hel aften og nat fyldt med jøder. Når et tog ankom, myldrede de lokale bønder frem bærende på spande med vand. Hvis vagterne var tyskere, var en kontakt med de indespærrede jøder ikke mulig. Var vagterne polakker, kunne de bestikkes med vodka. Var det ikke nok, kom bondepiger på banen for med kys og kram at aflede vagternes opmærksomhed. Vandet blev solgt til jøderne til ublu priser. En kop vand kostede 100 złoty.⁷²

⁷² Gross (2012), s. 52 f.